

Summary

Formanyuk V. The Concept and Characteristics of Local Norms. — Article.

In article author points to ambiguity of the decision of role and place of the local rate in mechanism of the legal regulation. The Article is dedicated to theoretical analysis modern position scientist about determination of the notion of the local rate and its main sign. The Author defines and motivates its vision of the problem of the notion of the local rate and its sign in mechanism of the legal regulation.

Keywords: local rate, signs of the local rate, corporative rates.

УДК 347.441.048

І. В. Давидова

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВУ ПРИРОДУ НЕДІЙНОСТІ ПРАВОЧИНУ

Правочин — найбільш поширений юридичний факт, а також один з основних інститутів цивільного права, що спричиняє інтерес вчених до вивчення правочинів. Правочинам та проблемам їх недійсності присвячено багато праць як дореволюційних та радянських, так і сучасних цивілістів, у тому числі: М. М. Агаркова [1], М. А. Блінової [2], Д. М. Генкіна [3], В. І. Жекова [4], І. Перетерського [5], Н. В. Рабінович [6], К. Л. Разумова [7], Н. С. Хатнюк [8], В. П. Шахматова [9] та ін. Однак слід більш детально розглянути питання про природу недійсних правочинів на сучасному етапі розвитку цивільного права, що у свою чергу можливе, спираючись на точки зору указаних авторів.

Питання про правову природу та визначення поняття недійсного правочину має досить важливе як наукове, так і практичне значення. В цивілістиці не існує єдності поглядів щодо даного питання. Постійно відбуваються дискусії в юридичній літературі щодо віднесення недійсних правочинів до групи юридичних фактів, в саме правочинів, чи недійсні правочини займають самостійне місце в системі юридичних фактів.

В римському приватному праві сутність правочину розглядалась у волевиявленні чи узгодженості волі. При цьому римські юристи розрізняли правомірні і неправомірні акти (діяння). Правомірні, вважали вони, спричиняють ефект, який відповідає волі особи. Неправомірні — ефект протилежний, який погіршує правову ситуацію, як для особи, яка його вчинила, так і для інших учасників правовідносин. Отже, з точки зору римських юристів, правочини можуть бути як правомірні, коли волевиявлення визнається правомпорядком, так і неправомірні, коли волевиявлення по суті становить цивільне правопорушення і завданням держави є припинення дій правопорушника [10, 119].

На думку І. Перетерського, «...правочин є дія, дозволена законом. Дії, які викликають юридичні наслідки, але не охороняються законом... не є правочинами. Якщо дія має вид правочину, але направлена проти закону чи у його обхід, вона не є правочином» [5, 6].

М. М. Агарков вказував, що правочини необхідно відносити до правомірних

при поділі юридичних дій у системі юридичних фактів на правомірні і неправомірні. Недійсні правочини М. М. Агарков визначає як «волевиявлення» [1, 47–48].

Д. І. Мейер недійсними правочинами визнавав такі, що не відповідають вимогам закону. На його думку, правочини незаконні не вважаються дійсними, відповідно й існуючими. До законних правочинів належать як правочини, що прямо ґрунтуються на законодавстві, так і правочини, що не суперечать йому. Незаконні правочини — правочини прямо заборонені або лише ті, що суперечать безумовним приписам законодавства. Розглядаючи недійсні правочини як один з видів правочинів, автор вказував на фактичне їх існування, адже лише юридичне існування таких правочинів не визнається і правочину ніби взагалі не було [11].

І. С. Перетерський визначав, що не всяка дія, яка спрямована на встановлення, зміну чи припинення цивільних правовідносин, породжує ті юридичні наслідки, на досягнення яких вчинена ця дія. Тому, якщо правочин не відповідає певним ознакам, він є недійсним правочином [12, 65].

Думка І. С. Перетерського і М. М. Агаркова про те, що недійсні правочини, як юридичні факти, не є правочинами, знайшла підтримку у Ю. К. Толстого, який вважав, що термін «правочин» повинен бути збережений тільки для правомірних дій, які приводять до того правового ефекту, на досягнення якого вони спрямовані [13, 141].

Ф. С. Хейфіц [14], Т. Ш. Кулматов [15], І. В. Матвеев [16] відзначали, що недійсний правочин, який не відповідає вимогам закону й іншим нормативно-правовим актам, не є правочином, а за своєю природою є правопорушенням, незважаючи на те, що за змістом і формою він виник як правочин. Укладаючи і виконуючи недійсний правочин, його контрагенти (чи один з них) у більшості випадків порушують встановлені юридичні норми, вчиняючи противоправні діяння.

На думку Н. В. Рабінович, недійсний правочин, крім загального значення правочину, є водночас і правопорушенням, оскільки він порушує норму права [6].

Вважаємо, що не можна погодитись з віднесенням недійсного правочину до правопорушень. Деякі недійсні правочини не містять складу правопорушення і не можуть бути кваліфіковані як такі.

Думка В. Б. Ісакова дуже близька до розуміння недійсних правочинів як правопорушення, він відносив недійсні правочини до так званих дефектних юридичних фактів. Дефектною слід вважати таку ситуацію, в якій відсутні деякі необхідні ознаки [17, 118].

В. Райхер виділяв протиправну мету як підставу визнання правочину недійсним. Однак його позиція не набула поширення, оскільки умова про належну цільову спрямованість акту поведінки поглинається вимогою законності змісту [18, 46].

О. А. Красавчиков під недійсністю правочину розумів ненастання в силу закону тих юридичних наслідків, які сторони бажали досягти своїми діями

при укладанні правочину [19, 123]. Однак в такому разі неповно розкривається природа недійсних правочинів, а саме його суті.

Разом з тим при укладенні недійсних правочинів небажані наслідки для сторін наступають не завжди.

Правочин відповідає нормам права тоді, коли ознаки вказаного правочину збігаються з описаними у законі ознаками цього виду правочину. Недійсний правочин, на думку В. П. Шахматова, — це правочин, склад якого не відповідає описаним у нормах права ознакам складу правочину даного виду в силу суспільно шкідливих чи суспільно небажаних властивостей [20, 164].

На думку В. А. Рясенцева і І. Б. Новицького, не можна ототожнювати фактичний склад правочину з його наслідками. І. Б. Новицький зазначав, що розмежування правочину і правових наслідків необхідне і для протиправних правочинів, тому що не можна говорити, що вони зовсім не викликають ніяких юридичних наслідків. Вони не призводять до тих результатів, на досягнення яких були спрямовані, але внаслідок їх невиконання для осіб, що його уклали, наступають інші небажані наслідки. Отже, на думку І. Б. Новицького, недійсний правочин як юридичний факт існує [12, 66].

Д. М. Генкін стверджував, що правомірність чи неправомірність дії не є необхідним елементом правочину, а визначає лише ті чи інші наслідки правочину [3]. Аналогічну позицію займає Д. О. Тузов [21]. Недійсність і протиправність — дві розбіжні і навіть такі, що не перетинаються, категорії, негативне вираження двох різних форм правової оцінки дії на предмет її відповідності нормам позитивного права.

Г. Ф. Шершеневич, вивчаючи правову природу недійсних правочинів, розглядав їх саме як правочини, які не приводять до юридичних наслідків, яких намагались досягнути при їх укладанні. Однак відзначав, що недійсний правочин може привести до інших юридичних наслідків [22]. В. П. Шахматов вважав, що дійсний і недійсний правочин є правочином, а правомірність дії відносив лише до ознаки його дійсності [20].

Вважаємо, що заслуговують на увагу дослідження Н. В. Рабінович, яка відзначає, що недійсний правочин залишається правочином. Недійсний правочин, хоч і порушує норми права, але має ознаки, властиві правочинам: «а) недійсний правочин являє собою вольову дію, яка відображає у певній формі волю суб'єкта; б) волевиявлення в ньому як і в будь-якому правочині спрямоване на встановлення, зміну чи припинення правовідносин; в) внаслідок вчинення недійсного правочину виникають певні відносини, які не мають права на існування; г) його учасники, можливо, прагнули встановити ті чи інші правомірні відносини і ніяких цілей не мали на увазі (наприклад, при укладенні договору з неповнолітніми, при порушенні встановлених вимог до форми правочину)» [6, 12].

У своїх працях О. С. Йоффе відзначав, що застосування терміна «недійсний правочин» є обґрунтованим і вдалим з практичних міркувань, оскільки: «по-перше, протиправність недійсного правочину якраз і виражає той факт, що вчинена дія не є правочином, а по-друге, наслідки вчинення і виконання тако-

го правочину регулюються не якимось особливим законодавством, а саме законодавством про правочин» [23].

На думку Н. С. Хатнюк, недійсність правочину полягає в тому, що: 1) він недійсний від моменту його укладання; 2) він стає недійсним з часом, тоді як спочатку був дійсним; 3) фактично він сам по собі дійсний, але може бути визнаний в суді недійсним [24, 11].

Є. О. Суханов у своїх працях визначає недійсний правочин як дію, яка була вчинена у вигляді правочину, не має якості юридичного факту, який здатний породити ті самі цивільно-правові наслідки, настання яких бажали суб'єкти [25, 98].

Вважаємо, що недійсні правочини належать до правочинів. Така позиція ґрунтується на детальному аналізі та порівнянні ознак недійсних та дійсних правочинів.

Згідно з положеннями ст. 204 ЦК України правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним. Отже, даною статтею встановлено презумпцію правомірності правочину.

Головною причиною недійсності правочинів, на думку В. П. Шахматова, є порушення ними нормального розвитку суспільних відносин, а отже, недійсні правочини є недійсними через їх шкідливість і небажаність для суспільства [20].

Н. Д. Шестакова вважає, що не будь-який правочин, який суперечить закону, є недійсним. Відсутність дійсності правочину не можна ототожнювати з умовами чи підставами недійсності. Закон, передбачаючи випадки, коли навіть ті права й обов'язки, що виникли з правочину, який хоч і не відповідає закону, але влаштовує його учасників, є дійсним, сприяє стабільності існуючих правовідносин [26].

На думку Є. О. Харитонова, недійсними правочинами є дії суб'єктів цивільного права, що спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав або обов'язків, але не породжують бажаних результатів унаслідок невідповідності вчинених дій вимогам закону [27].

Вважаємо, що недійсність правочину є наслідком того, що дія, яка на перший погляд нагадує правочин, за своєю суттю не відповідає вимогам, за якими кваліфікується юридичний факт, як правочин. А оскільки юридичний факт не відповідає вимогам закону, то і не може породжувати очікуваних результатів.

Отже, якщо недійсність правочину прямо не впливає з закону, але одна з сторін (або інша зацікавлена особа) заперечує його дійсність, то даний правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин).

На підставі вищевикладеного робимо висновок, що недійсний правочин — це правочин, яким недотримані умови, передбачені законодавством. Їх недотримання відповідно до ЦК України спричиняє його нікчемність, а також заперечність у випадках, коли він визнаний судом недійсним.

Література

1. Агарков М. М. Понятие сделки по советскому гражданскому праву // Советское государство и право. — 1946. — № 3-4.
2. Блинова М. А. Недействительность сделки, совершенной с целью, противной интересам правопорядка и нравственности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / М. А. Блинова. — М., 2003.
3. Генкин Д. Недействительность сделок, совершенных с целью, противной закону // Ученые записки ВШЮП. — М., 1947. — Вып. 5. — С. 40-57.
4. Жеков В. І. Порушення моральних засад суспільства як підстава визнання правочину недійсним // Суспільство. Держава. Право. — О., 2005. — Вып. 4: Цивільне право. — С. 26-30.
5. Перетерский И. С. Гражданский кодекс РСФСР: науч. коммент. Вып. 5 / И. С. Перетерский. — М., 1929.
6. Рабинович Н. В. Недействительность сделок и её последствия / Н. В. Рабинович. — Ленинград: Издательство ЛГУ, 1960. — 171 с.
7. Разумов К. Л. Пороки воли как основание недействительности сделок: сравнительно-правовой анализ и международная унификация: дис. ... канд. юрид. наук / К. Л. Разумов. — М., 1978.
8. Хатнюк Н. С. Правова природа оспорюваних правочинів // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2004. — Вып. 5. — С. 77-80.
9. Шахматов В. П. Основные проблемы теории сделки по советскому праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. П. Шахматов. — Свердловск, 1951.
10. Дождев Д. В. Римское частное право / Д. В. Дождев. — М., 1996.
11. Мейер Д. И. Русское гражданское право: в 2 ч. / Д. И. Мейер. — По испр. и доп. 8 му изд. 1902 г. — М.: Статут, 2000. — 831 с.
12. Новицкий И. Б. Сделки. Исковая давность / И. Б. Новицкий. — М., 1954.
13. Толстой Ю. К. Содержание и гражданско-правовая защита права собственности в СССР / Ю. К. Толстой. — Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1955.
14. Хейфец Ф. С. Недействительность сделок по российскому гражданскому праву / Ф. С. Хейфец. — М., 1999.
15. Кулматов Т. Ш. Недействительные сделки по гражданскому праву и деятельность органов внутренних дел по их пресечению: дис. ... канд. юрид. наук / Т. Ш. Кулматов. — М., 1996.
16. Матвеев И. В. Правовая природа недействительных сделок / И. В. Матвеев. — М.: Юрлитинформ, 2004. — 176 с.
17. Исаков В. Б. Юридические факты в советском праве / В. Б. Исаков. — М.: Юрид. лит., 1984.
18. Кучер В. Поняття протиправності пікчемних правочинів за проектом Цивільного кодексу України // Підприємництво, господарство та право. — 2002. — № 10.
19. Красавчиков О. А. Гражданский кодекс РСФСР: учеб.-практ. пособие / О. А. Красавчиков. — Свердловск, 1965.
20. Шахматов В. П. Составы противоправных сделок и обусловленные ими последствия / В. П. Шахматов. — Томск: Изд-во ТГУ, 1967.
21. Тузов Д. О. Ничтожность и оспоримость юридической сделки: пандектное учение и современное право / Д. О. Тузов. — М.: Статут, 2006. — 204 с.
22. Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. — Тула: Автограф, 2001. — 720 с.
23. Иоффе О. С. Советское гражданское право / О. С. Иоффе. — М., 1967.
24. Хатнюк Н. С. Заперечні угоди та їх правові наслідки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н. С. Хатнюк; Ін-т держави та права ім. В. М. Корецького. — К., 2003.
25. Гражданское право: учебник. В 2 т. Т. 1 / В. С. Ем, И. А. Зенин, П. И. Коваленко [и др.]; под ред. Е. А. Суханова. — 4-е изд., перераб. и доп. — М., 1998.
26. Шестакова Н. Д. Недействительность сделок / Н. Д. Шестакова. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2001. — 306 с.
27. Цивільне право України: підручник. В 2 т. Т. 1 / за ред. Є. О. Харитонова, П. Ю. Голубевої. — Х.: Одісеї, 2008. — 832 с.

Анотація

Давидова І. В. До питання про правову природу недійсності правочину. — Стаття.
У статті розглядаються питання щодо правової природи недійсності правочинів. Аналізують-

ся точки зору вчених відносно цього питання. Наведені теоретичні визначення недійсних правочинів, запропонованих юристами з часів Стародавнього Риму і до сучасності. Аналіз наведених позицій та чинної нормативної бази, присвяченої регулюванню цього питання, дозволяє автору дійти висновків щодо ознак недійсних правочинів, підстав класифікації недійсних правочинів та визначити правову природу і сутність правочинів, які слід вважати недійсними.

Ключові слова: недійсний правочин, оспорюваний правочин, дійсність правочину, правопорушення, юридичний факт, протиправна мета, правові наслідки, вольова дія, волевиявлення.

Анотація

Давидова И. В. К вопросу о правовой природе недействительности сделок. — Статья.

В статье рассматриваются вопросы относительно правовой природы недействительности сделок. Рассматриваются и анализируются точки зрения ученых относительно данного вопроса. Приведены теоретические определения недействительных сделок, предложенных юристами со времен Древнего Рима и до современности. Анализ приведенных позиций и действующей нормативной базы, посвященной регулированию данного вопроса, позволяет автору прийти к выводам относительно признаков недействительных сделок, оснований классификации недействительных сделок и определить правовую природу и сущность сделок, которые следует считать недействительными.

Ключевые слова: недействительная сделка, оспариваемая сделка, действительность сделки, правонарушение, юридический факт, противоправная цель, правовые последствия, волевое действие, волеизъявление.

Summary

Davidova I. To the Question of Legal Nature of the Invalidity of Transactions. Article.

The article examines the issues of legal nature of the invalidity of transactions. Points of view of different scientists according to this question are disposed and examined. The theoretical definitions of invalid transactions which are proposed by lawyers since Roman times and up to nowadays are presented. The analysis of the presented positions and current legal database of this question, allows the author to come to the conclusion about the characteristics of invalid transactions, the grounds for the classification of invalid transactions and to determine the legal nature and essence of transactions that should be considered as invalid.

Keywords: invalid transaction, disputed transaction, validity of the transaction, offense, the legal fact, illegal purpose, legal consequences, voluntary action, declaration of will.

УДК 347.731.1

В. С. Деревнін

ПРАВОВИЙ СТАТУС СТРУКТУРНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ТОВАРНОЇ БІРЖІ

Ринкова інфраструктура, що являє собою систему підприємств і організацій, яка забезпечує рух товарів, послуг, грошей, цінних паперів, є важливим елементом цивілізованого ринку. Одним із пріоритетних представників таких підприємств і організацій в Україні є товарна біржа. Закон України «Про товарну біржу» від 10 грудня 1991 року (далі — Закон) є основним законодавчим актом, який регулює питання про створення і діяльність товарної біржі, не відповідає окремим вимогам щодо біржової торгівлі в сучасному економічному просторі. Законопроект «Про товарну біржу» № 3256 від 2 березня 2007 року (далі — законопроект) заслуговує підтримки, однак окремі його положення потребують уточнення.

© В. С. Деревнін, 2010